

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Стокаліча Ігоря Святославовича

**«СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В РЕЛІГІЙНІЙ ФІЛОСОФІЇ
КІНЦЯ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ»**,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.05 – історія філософії

Суспільство сьогодишньої доби зазнає швидких, не завжди якісних змін у бік чим раз більшої фрагментарності, мінливості, нестабільності. Людина приймає зміни, зокрема у різних сферах суспільного буття, але водночас їй характерне деяке внутрішнє протистояння цим процесам. Вона починає структурування соціокультурних змін, напрацювання компаній та стратегії навколо їх необхідності чи недоцільності, проте їй все складніше пізнати й зрозуміти, як це насправді працює. Історично соціокультурні перетворення і зміни мислилися теоретиками переважно як нерівноважність та актуальність питання полягає у тому, чи повинні ми в ситуації сьогодення сприймати їх як константу.

Актуальність проблематики зумовила звернення дисертанта до історико-філософського дослідження релігійної філософії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Стокаліч І.С. виявив інтелектуальну відвагу дослідити релігійну філософію названої доби на предмет особливостей розв'язання проблеми соціокультурних трансформацій. Цим самим він підходить до історії філософії як науки, що, за означенням В.С. Горського, прагне як відтворити об'єктивну картину буття філософії того часу, з'ясувати її сутність і значення в контексті духовної людини в цілому і, водночас, здійснює наукове осмислення філософії (релігійної філософії кінця ХІХ – початку ХХ століття).

Своє дослідження Ігор Стокаліч розпочинає з висвітлення емпіричної бази, методів, підходів та історіографії дослідження. Зазначається, що пізнавальна стратегія будується на основі методологічного інструментарію класичної та сучасної філософії, передусім герменевтики та феноменології, формуванням діалогічного підходу (с. 35). Дослідник наводить строгу аргументацію щодо доцільності орієнтації у дослідженні на поліметодологічну позицію, вважаючи, що неможливо досягти мети і виконати завдання роботи, якщо не враховувати, що досліджуваний період у розвитку історії філософії припадає на час, коли починає критично переглядатися усталена в культурі класична (модерна) традиція, на зміну якій заступала посткласична.

Здійснивши етимологічний екскурс понять «трансформація», «суспільство», «культура», «суспільний ідеал», «еволюція», «революція» та ін., автор окремо наголошує на важливості розуміння і тлумачення дефініції трансформації як вкрай необхідної при аналізі різного роду суспільних змін (с. 51). З цією метою дисертант здійснює порівняльний аналіз, на його думку, ключових для дослідження понять «еволюція» та «революція» як складових родового поняття «трансформація». Окремо в тексті роботи автор

справедливо наголошує, що еволюціонізм та революціонізм в якості принципів, підходів до розуміння підстав суспільних трансформацій можуть розгортатися в конкретних політичних доктринах та ідеологіях, віддзеркалюватись в понятті суспільного ідеалу, а також в таких специфічних соціальних конструкціях майбуття як утопії або в притаманних певній спільноті міфах тощо (с. 55), що, на його думку, дозволяє окреслити специфіку розмірковувань релігійних філософів кінцяXIX – початку XX століття щодо більшості форм «проекування» очікуваного суспільного стану. Нарешті, у ролі методологічної настанови дисертаційного дослідження, Ігор Стокаліч визначає історико-філософське положення, за яким суспільство може бути визначене началом для людини як «відкритість іншим» та як зв'язок, що трансцендентує людську відокремленість та є присутнім у самій людині (с.62).

Надалі дисертант, крізь призму класичної та неklasичної філософії, окреслює основні підходи до інтерпретації соціокультурних трансформацій кінця XIX – початку XX століття. Важливо розуміти, що релігійні філософи досліджуваної доби свою позицію щодо ідеологічних засад «модерну», на думку автора дисертації, вибудовували, з одного боку, на шляху ірраціоналізму, формулювання питання про екзистенційне підґрунтя у розумінні людського буття, а з іншого – про стан культури, співвідношення культури і цивілізаційного поступу, майбуття традиційної релігійної спадщини як засадничої складової культури тощо (с. 96). Для підтвердження цієї тези автор ретельно аналізує концепції М. Данилевського, Ф. Достоєвського, Г. Зіммеля, С. К'єркегора, К. Леонтьєва, В. Соловйова, О. Хом'якова, О. Шпенглера. Прикметно, що в роботі ставиться питання розвитку філософських традицій та культури філософського мислення в Україні кінцяXIX – початку XX століття. Посилаючись на імена українських вчених (І. Бичко, В. Горський, В. Малахов, І. Огородник, Ю.Павленко, М.Савельєва та ін.) (с. 119), І.С. Стокаліч міркує про доцільність на підставі методології релігієзнавства вивчення метафізики київського «філософського ландшафту» виокремлення «київського кола» релігійних філософів: М. Бердяєва, В. Зеньківського, В.Екземплярського, Є. Трубецького, Г. Челпанова, Л. Шестова, Г. Шпета та ін.

Через кризові ситуації у суспільно-історичному розвитку людства кінцяXIX – початку XX століття, стало важливим у дослідженні звернути увагу на концепції К. Барта, Е. Трельча, у яких тлумачиться внутрішній стан самої людини, її переживання. Здійснюючи порівняльний аналіз вчень мислителів, дисертант підсумовує, що П. Тіліх більшим чином зосереджується на самій особистості, її бутті, а К. Барт ставить питання про людину в контексті її зв'язку з іншими, а саме: особистісних і усупільнених відносин «Я» з «Ти», «Я» з «Ми», у контекст зустрічі людини з Богом, людяності Бога, нарешті, у контекст суспільно-історичного буття тощо (с. 123). Не викликає сумнівів висновок автора, що обидва філософа соціокультурні трансформації свого часу пов'язують з християнським світоглядом.

Двома іншими підходами до інтерпретації соціокультурних трансформацій у релігійній філософії історії кінця XIX – початку XX століття є позиції філософів М. Бердяєва та М. Бубера. Ігор Стокаліч відводить для їх аналізу по окремому підрозділу, де всебічно аналізує творчих мислителів. Відтак, у філософії М. Бердяєва ідейним джерелом розуміння не тільки людини, але і суспільства, постає персоналістичний світогляд (с. 144), у М. Бубера – релігійний діалог, який можна, по суті, інтерпретувати передусім у контексті розуміння феномену віри (с. 148). На думку дисертанта, обидва мислителі критикують, по суті, на тотожних підставах як принцип індивідуалізму, так і колективізму, обстоюючи культивування міжособистісного зв'язку як основи соціального, загалом життєвого світу.

Надалі здобувач звертається також до тлумачення філософії історії Л. Карсавіним у контексті ідеї «історії індивідуальної душі». При цьому важливою вихідною тезою стає те, що для мислителя головним є не побудова певної теоретичної конструкції щодо історії, а безпосереднє розуміння конкретного суспільно-історичного процесу (с. 158). Особливістю соціально-філософського дискурсу Л. Карсавіна визначається позиція персоналістичного філософського світогляду, зважання на її особу, положення її у суспільстві, відносин з державою, церквою в контексті проблем суспільного буття, розуміння соціальних інститутів, зокрема держави.

Заключний розділ дисертаційного дослідження присвячений концептуальним засадам соціально-філософського дискурсу у православній традиції філософування кінця XIX – початку XX століття. Для висвітлення особливостей соціально-філософського дискурсу, розуміння суспільства та їх інститутів автор відтворює концептуальні підходи таких релігійних філософів, як С. Франк, І. Ільїн та П. Флоренський та узагальнює, що суспільні проблеми розглядалися у контексті пануючих у суспільстві революційних настроїв, спрямованих на тотальне перетворення існуючого соціально-політичного устрою. В цілому, релігійні мислителі, об'єднані православною традицією, займали ідентичну позицію, демонструючи прихильність до еволюційного соціокультурного розвитку (с. 235). Дисертант цілком слушно зауважує, що С. Франк розглядає сферу духовного як онтологічну основу суспільного буття, передусім з огляду на те, що людина є духовною істотою, отже, здатною до розуміння універсальних засад свого буття, отжедуховне життя особи слугує підґрунтям суспільного життя; І. Ільїн проявляє себе прихильником консерватизму, для якого релігійна традиція, усталені правила родинного спілкування, історія є цінностями, які обов'язково мають враховуватися у суспільному реформуванні; П. Флоренський засадничим підґрунтям суспільного буття вважає не окремих людей, відкидаючи тим самим «атомарне» розуміння суспільства, а таку соціальну клітинку, що складається зі спілкування людей, які є не просто особистостями, а, за його словами, друзями, цим і підкреслюється значимість та дієвість у бутті суспільства спілкування людини з іншими людьми.

Загалом дисертант приводить деякі паралелі між станом сучасного суспільства та суспільством перших десятиліть ХХ ст. Зокрема, це спостерігається у гостроті питань співвідношення цивілізації та культури, необхідності збереження культурних традицій, потребі визначення релігії у культурі та суспільному бутті, про доцільність, перспективність варіантів еволюційного чи революційного перетворення. Як підсумок констатується важливість осмислення соціального світу, заснованого на діалозі.

У висновках Ігор Стокаліч підсумовує результати свого дослідження, виявляючи його відповідність історико-філософській проблематиці. Виявлено, що домінування в історії певних «єдиних» законів цивілізаційного поступу неминуче приведе до руйнування культури, сформованих в історії народів духовних традицій на основі критичного перегляду усталених у філософії модерну підходів до проблеми суспільно-історичних змін мислителями релігійної філософії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Доведено, що соціокультурні перетворення в межах еволюційного порядку реформувань суспільств або революційного зламу суспільного устрою вичерпують логічний обсяг такого діленого поняття, як трансформації. Розкриті поняттєві розмежування значень соціальних феноменів революції, еволюції, реформ, повстань тощо. Ці та інші моменти прописані у змісті й новизні дисертації.

Констатуючи вагомість теоретичного та практичного значення наукового дослідження, ґрунтовність висновків роботи, однак, слід висловити деякі міркування у формі зауважень до представленої до захисту дисертації.

1. Доцільно прояснити та конкретизувати пункт новизни, у якому йдеться про те, що «здійснено концептуальну тематизацію в межах історико-філософського пізнання проблеми суспільних перетворень, соціокультурних трансформацій на рівні визначення поняттєво-категоріального устрою осмислення суспільних змін та аналізу концептуальних підходів до означених проблем у релігійній філософії кінця ХІХ – початку ХХ століття». Які саме концептуальні «тематизми» автором одержано та, відповідно, як вони надалі проблематизуються в історико-філософських рефлексіях автора?

2. Дисертантом відзначається, що в наявних у сучасній науці дослідженнях з дисертаційної теми має місце аналіз підстав суспільного розвитку лише стосовно вчень окремих мислителів, що вказує на потребу систематизації існуючих підходів та необхідності вироблення цілісної концепції щодо вирішення проблеми соціокультурних трансформацій у релігійній філософії. Між тим, зміст свого дисертаційного дослідження автор розгортає здебільшого саме через ґрунтовне представлення вчень та концепцій окремих мислителів: М. Данилевського, Г. Зіммеля, С.К'єркегора, К. Леонтева, В. Соловйова, О. Шпенглера, К. Барта, Е. Трельча, М.Бердяєва, М. Бубера, Л. Карсавіна, С.Франка, І. Ільїна, П. Флоренського, авторів збірки «Віхи» та ін.

3. Здобувачем зазначено, що в межах досліджуваної традиції обґрунтовується доцільність еволюційного шляху реформування суспільства,

а також формується новий напрям соціально-філософського дискурсу, націленого на діалог як єдину доцільну форму суспільного буття. Як саме такий одержаний дисертантом досвід релігійної філософії кінця XIX – початку XX століття здатний відповісти на кризові запити суспільств, зокрема й українського, в яких в останні роки стають нормою революційні дії та відсутність діалогу, скажімо «глухота» і «німота» влади до проблем людей і країни?

4. Значна частина змісту роботи сформована як ретельний аналіз та коментар наявних концепцій і вчень представників релігійної філософії кінця XIX – початку XX століття, що, безумовно, є перевагою дисертації. Але наразі зроблені з них висновки мають обмежену корисність, бо не демонструють, яка саме розкрита практична мудрість може бути залучена та переведена в ефективні дії в умовах соціокультурних трансформацій сьогодення. Цікаво було б окреслити у змісті роботи низку практичних стратегій, які можуть бути вжиті для свідомого впливу на зміни в суспільстві. Йдеться не про покроковий підхід, адже зрозуміло, що конкретний план змін у цій царині є проблематичним. Натомість актуальна й цікава розробка стратегій змін, зокрема й як об'єднання ключових думок й ідей мислителів релігійної філософії кінця XIX – початку XX століття.

Та попри ці окремі зауваження, дисертаційна робота містить важливі теоретичні досягнення, відзначається оригінальністю у формулюванні мети, завдань, положень наукової новизни та висновків. Оформлення і зміст дисертації відповідають встановленим вимогам до кваліфікаційних праць, поданих на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Зміст автореферату та його основні ідеї узгоджуються з положеннями, викладеними у дисертації.

Дисертаційне дослідження Стокаліча Ігоря Святославовича відповідає вимогам пунктів 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів (зі змінами)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, які висуваються до кандидатських дисертацій. Дисертація Стокаліча І.С. на тему «Соціокультурні трансформації в релігійній філософії кінця XIX – початку XX століття» є самостійним науковим дослідженням, а його автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.05 – історія філософії.

Офіційний опонент:

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

